

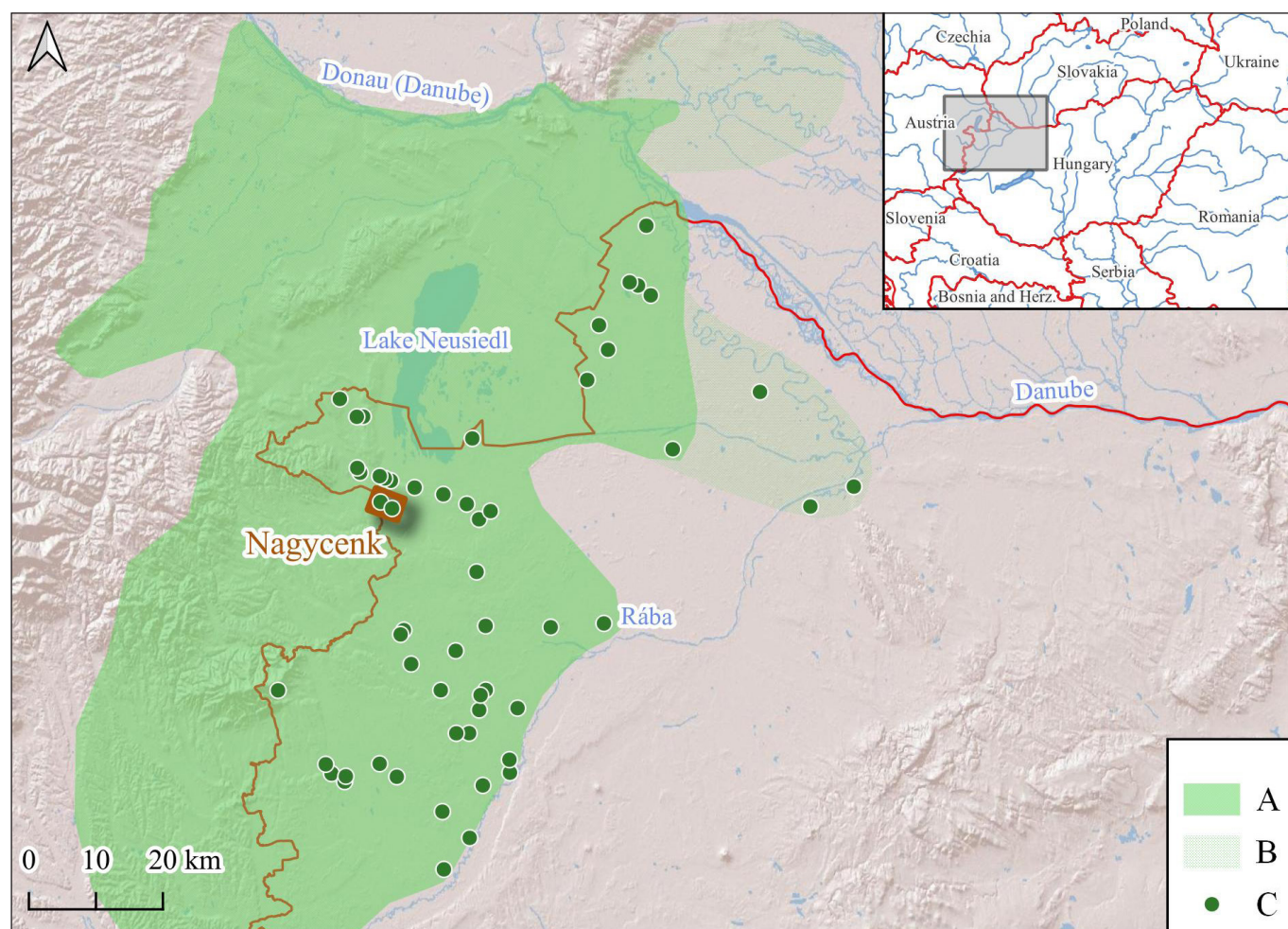
BUZOGÁNY VAGY JOGAR?

Kiemelkedő férfi temetkezés a kora bronzkorból a Fertő-tó vidékén

MELIS ESZTER¹ – MRENKA ATTILA² – SAVANYÚ BÁLINT³

Magyar Régészet 14. évf. (2025) 1. szám, pp. 12–24. <https://doi.org/10.36245/mr.2025.1.2>

A réz-, illetve bronztárgyak mennyiségében és típusában egyedülálló, újabb bronzkori temető került elő Nagycenk határában 2017–2018-ban az M85 autópályát nyomvonalának feltárásán. A csontvázak temetkezések és mellékleteik a Nyugat-Magyarországon, Kelet-Ausztriában és Délnyugat-Szlovákiában elterjedt Gáta–Wieselburg-kultúrához köthetők (Kr. e. 2200/2100–1600/1500). A jelen tanulmányban bemutatott kiemelkedő gazdagságú S153-as férfi sírban különleges, rézzel vagy bronzsal borított kő buzogányfej is előkerült, amelyet a sírból származó radiokarbon adat alapján Kr. e. 2022–1892 közé keltezhetünk. A temetkezés rekonstrukciója mellett az európai bronzkor kutatásában eddig párhuzam nélküli tárgy értelmezésére térünk ki részletesen.

1. kép. Nagycenk a Fertő-tó vidékén. A, Gáta–Wieselburg-kultúra, B, keveredés más kultúrákkal, C, a Gáta–Wieselburg-kultúra magyarországi lelőhelyei (KRENN-LEEB 2011, Abb. 1. nyomán kiegészítve, alaptérkép: Esri Shaded Relief, készítette: Melis Eszter)

¹ HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet; e-mail: melis.eszter@abtk.hu

² Soproni Múzeum; e-mail: mrenka.attila@sopronimuzeum.hu

³ Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum; e-mail: savanyu.balint@romer.hu

A FERTŐ-TÓ KÖRNYÉKE A KORA ÉS KÖZÉPSŐ BRONZKORBAN

Magyarország és Ausztria határán található Közép-Európa harmadik legnagyobb édesvizű tava. A Fertő-tó (Neusiedler See) környezete az Alpok és a Kárpátok, valamint a Kárpát-medence geomorfológiai találkozási területén fekszik. Növényzetét jelenleg az antropogén sztyeppe vegetáció (puszta) jellemzi, eredetileg az erdős sztyeppe lehetett meghatározó (JEREM et al. 1984, 143–146; JEREM et al. 1985, 14–22; DRAGANITS et al. 2022).

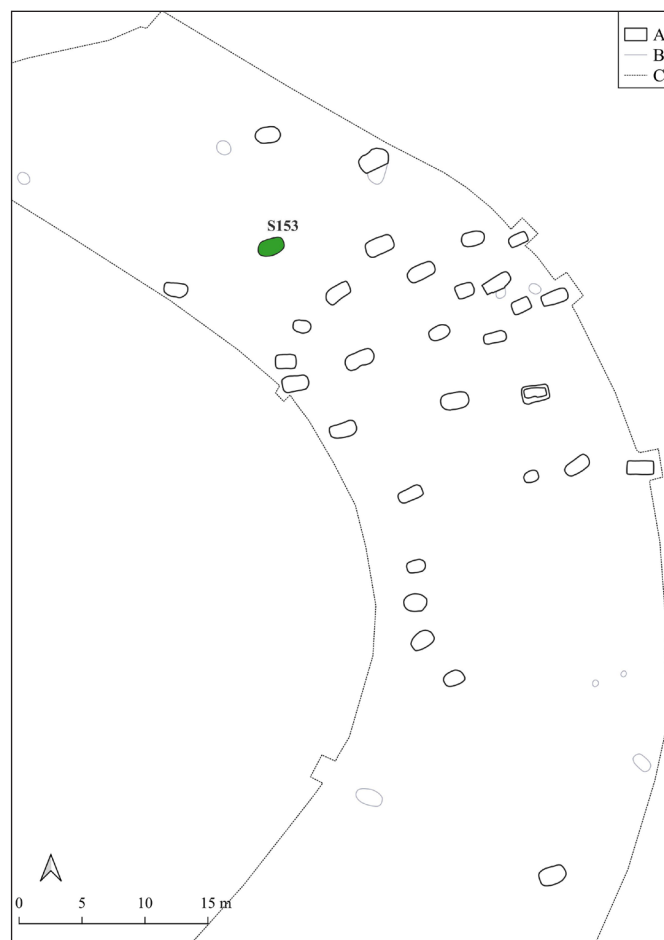
Ebben a földrajzi környezetben Kr. e. 2200/2100–1600/1500 között az ún. Gáta–Wieselburg-kultúra közösségei telepedtek meg. Lakhelyeiket kevésbé ismerjük (MELIS et al. 2022; 2023), temetőik nagyobb számban kerültek elő a Bécsi-medencétől a Rába folyó vidékéig (1. kép; LEEB 1987, Abb. 1–2; KRENN-LEEB 2011, Abb. 1; NAGY 2013, Abb.1; MELIS 2024, Fig. 2). A kultúra nagyobb sírszámú temetői — időnként többszáz sírral — Ausztria területéről ismertek (KRENN-LEEB 2011; FRANZ, SCHWARZÄUGL & TÖGEL 2017). Magyarországon a legnagyobb temetkezési helyüket egyelőre a Hegyeshalom területén feltárt 58 sír képviseli (MELIS 2020a; 2020b). A sírokból főként az eltemetett viseletéhez tartozó réz- és bronztárgyak (hajkarikák, kar- és nyakperecek, tűk, spirálgyöngyök)⁴, ritkábban arany hajkarikák, kagylóból, kőből, esetenként csontból vagy borostyánból készült gyöngyök kerültek elő. Egy-egy sírban fegyverek (bronztőr és/vagy balta) is előfordultak (BÓNA 1975, 241–245, Abb. 23–27, Taf. 274–279; KRENN-LEEB 2011, 21–22, Abb. 17–19; NAGY 2013, 101–105; GÖMÖRI, MELIS & KISS 2018, 61). Általában két-három edényt helyeztek a temetkezésekbe. Elsősorban a kerámiaművesség jellegzetességei (kétfülű korsók homokóra alakú füllel, aszimmetrikus fülű amforák, füles tálak, egyfülű és bütykös fazekak) alapján különítették el a régészeti kultúrát a 20. század elején (MISKE 1917; HICKE 1987; LEEB 1987).

A Fertő-tó a kultúra elterjedésének központi régiójában található, főként a mai partvonalától kissé távolabb fekvő falvak határa gazdag emlékeiben. Nagycenk térségében két csontvázas rítusú temető is ismertté vált ebből az időszakból (1. kép; GÖMÖRI, MELIS & KISS 2018; MELIS et al. 2024).

A GÁTA-WIESELBURG-KULTÚRA ÚJABB TEMETŐJE NAGYCENTK-FARKASVEREM LELŐHELYEN

A Nagycenk–Lapos-réten feltárt 27 bronzkori sír az Ikva mellékfolyóját jelentő Arany-patak északi partján került elő (GÖMÖRI, MELIS & KISS 2018). Ettől 1,5 km-re keletre, a patak déli oldalán újabb 32 csontvázas temetkezés látott napvilágot Nagycenk–Farkasveremnél (összevont lelőhely) (2. kép).

Az utóbbi területen az M85 autótú Csorna és Sopron közötti új szakaszának építéséhez kapcsolódóan 2017. augusztus végén–szeptember elején zajlott próbafeltárás Mrenka Attila vezetésével,

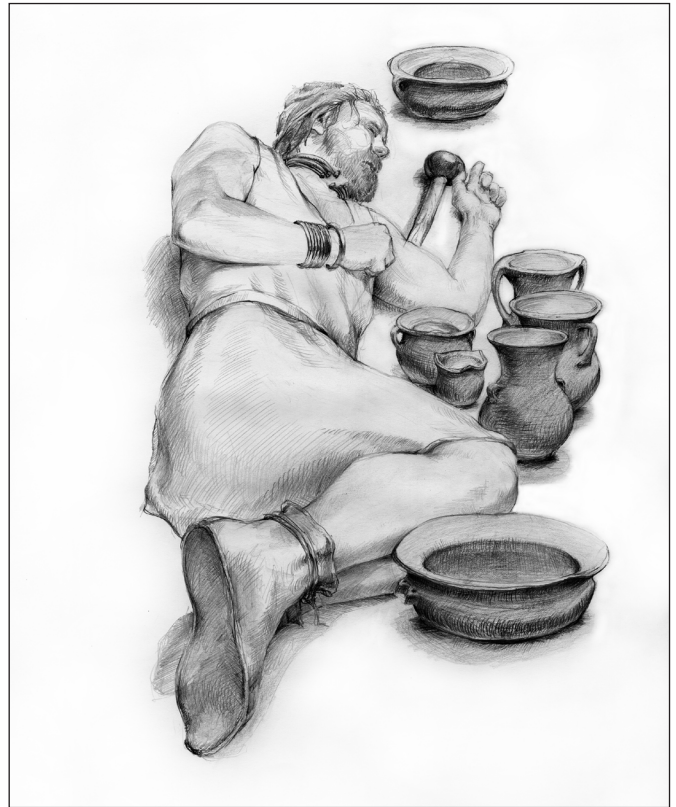

2. kép. Nagycenk–Farkasverem (összevont lelőhely) összesítő rajz részlete, kiemelve az S153 sír. A, bronzkori sírok, B, ismeretlen korú és más korszakú jelenségek, C, feltárási határ (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Érdi Benedek, Melis Eszter)

⁴ Az elvégzett fémvizsgálatok szerint a kultúra színesfém tárgyai között réz- és ónbronztárgyak is vannak (JUNGHANS, SANGMEISTER & SCHRÖDER 1968; GÖMÖRI, MELIS & KISS 2018).

3. kép. Az S153 sír fotója (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Szalai Gábor)

4. kép. Az S153 sír rekonstrukciós rajza (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Szabadvári Attila)

amelyet 2018. március és május hónapok között megelőző feltárás követett Savanyú Bálint irányításával.⁵ A lelőhelyen az ásatások során összesen 196 régészeti jelenséget azonosítottak: a Gáta–Wieselburg-kultúrába sorolható csontvázas sírokon kívül középső rézkori és kora vaskori település jelenségeit, a Kalenderberg-kultúra hét hamvasztásos temetkezését és római korra keltezhető árkokat tártak fel (SAVANYÚ 2019).

A bronzkori temetőrészlet a lelőhely középső részén, a Sopron–Szombathely vasútvonal mellett, a környezetéből kissé kiemelkedő, világosszürke színű, vaskiválásos lösz alkotta kúpon került elő. A sírfoltok zöme a gépi földmunka során nem rajzolódott ki, csak egy-két órányi száradás után vált láthatóvá. A nyomvonalban észlelt 32 temetkezésként értelmezett régészeti jelenségben összesen 32 egyén maradványait tártak fel. Jelen tanulmányban a temetőrészlet északi szélénél előkerült, kiemelkedő mellékletekkel ellátott férfi temetkezését mutatjuk be, amely a feltárás során a 153-as stratigráfiai számot kapta (a továbbiakban S153; 2–3. képek).

AZ S153-AS SÍR

Az erősen lekerekített sarkú téglalap alakú, 60 cm mély sírgödör betöltésében egy sárga és világosszürke szemcsékkel kevert, világosbarna, valamint az ebbe mélyedő sárga szemcsés, sötétbarna, humuszos lösz rétegek voltak megfigyelhetők. A 20–50 év közötti férfi NyDNy–KÉK tájolású, zsugorított csontváza a sírgödör északi felében feküdt (MELIS et al. 2024, 4, 2. kép).⁶ A koponya és az alsó állkapocs hiányoztak; ez a sír szándékos újbóli felnyitására, „sírrablásra” utalhat a sír betöltésében megfigyelhető sötétebb réteggel összefüggésben (RITTERSHOFER 1987; KÜMMEL 2009; MELIS 2017).

Az S153 sírban feltárt 14 melléklet fele réz- vagy bronztárgy. A temetkezésből előkerült réz/bronz

⁵ A beruházást megelőző régészeti feladatellátást a Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt. megbízásából, a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum bevonásával a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. végezte el.

⁶ Az antropológiai meghatározást köszönjük Gémes Anettnek, Gyenesei Katalinnak és Hajdu Tamásnak (ELTE TTK).

5. kép. Az S153 sír 1–3. mellékletei: réz/bronz nyakperecek (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Gera Ágnes)

6. kép. Az S153 sír 5–6. mellékletei: réz/bronz karperecek (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Gera Ágnes)

pödrött végű nyakperecek (ún. *Ösenringe*) és kartekercs a közép-európai kora bronzkor időszakában (Kr. e. 2200–1600) általánosan elterjedtek voltak (5–6. képek; LENERZ-DE WILDE 1995, 236–269; BARTELHEIM 1998, 56–57, 63, Taf. 45, R1, Taf. 46, S6.1, Karte 139, Karte 144; CAVAZZUTI et al. 2021, Fig. S4; MRENKA 2023). A nyakperecek magas száma (3 db) azonban szokatlan a hasonló korú közép-európai temetkezésekben. Az eltemetett férfi a kartekercsen kívül egy tömör, pecsétlőszerűen elkalapált végű réz/bronz karperecet is viselt (6. kép lent). Ez a karperec-forma a mai Németország, Lengyelország és Csehország területein volt jellemző a Kr. e. 2050–1750 közötti időszakban, az ún. klasszikus Aunjetitz-kultúra temetkezéseiben (BARTELHEIM 1998, 58–59, Taf. 45, R3, Karte 140). A korszak közép-németországi halomsírokba temetett, ún. „fejedelmi temetkezéseiben” aranyból készült hasonló karperecek kerültek elő (KNOLL & MELLER 2016, Kat. 35, 44; MELLER 2019, Fig. 4, Fig. 7).

Az S153 temetkezésből származó hét kerámiaedény – egy kétfülű korsó, egy aszimmetrikus fülű és egy kétfülű amfora, két mély tál, egy füles és egy fül nélküli fazék – a Gáta–Wieselburg-kultúrára jellemző edényformákat képviseli (7. kép; HICKE 1987, 102–105; LEEB 1987, Abb. 3–5; MELIS 2024, Fig. 7; MELIS et al. 2024, 10. kép). A HUN-REN ATOMKI Radiokarbon Kompetencia Központ (INTERACT) laboratóriumában az eltemetett hosszúcsont töredékéből végzett radiokarbon mérés alapján a temetkezés 95,4%-os valószínűséggel Kr. e. 2022 és 1892 közé keltezhető (MELIS et al. 2024, 1. táblázat, 16. kép), így megfelel a fent említett klasszikus Aunjetitz-kultúra időszakának.⁷

A kivételes leletegyüttes a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum „Sírhalomtól a halomsírig” című kiállításán került először bemutatásra 2022-ben (UJVARI 2022).⁸ Temetéskor a teljes testet helyezhették a sírba, mivel a koponya hiánya a feltáráskor valószínűleg a temetést követő szándékos, emberi bolygatás („sírrablás”) következménye (WEISS-KREJCI 2011; KIRÁLY 2016). Csak találgathatunk, hogy az eltemetett feje hogyan feküdhett és mi díszíthette — például tömör arany hajkarikák, amelyekhez hasonlóakat a Nagycenk–lapos-réti 55. sírból vagy a balatonakali „főnöki” temetkezésből ismerünk ebből az időszakból (GÖMÖRI, MELIS & KISS 2018, 57–58, Fig. 9,7–10; KISS 2020, 534, Fig. 3.2). A sír két végébe egy-egy nagyobb tálat állítottak, továbbá a medence elé egy korsót, két amforát és két fazekat helyeztek — ez utóbbi edények jórészt oldalukra dőlve, törött állapotban kerültek elő, tartalmuk vizsgálatára a későbbiekben kerül sor. A jobb kar derékszögben behajlítva a törzs előtt, míg a bal kar a törzs mellett hegyesszögben behaj-

⁷ DeA-40148, 3597 ±18 BP. A radiokarbon mérést a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetében működő MTA–BTK Lendület Bázis projekt (LP 2023-8, 2023–2028, vezető kutató: Kiss Viktória) és a HUN-REN ATOMKI Radiokarbon Kompetencia Központ (INTERACT) tudományos együttműködése tette lehetővé. A minta előkészítési és mérési módszeréről lásd: MOLNÁR et al. 2013; MAJOR et al. 2019. A radiokarbon adat kalibrációja az OxCal 4.4 programmal (BRONK-RAMSEY 2009) az IntCal20 kalibrációs görbe alapján készült (REIMER et al. 2020).

⁸ Ezt követően a S153 fémtárgyai, köztük a buzogányfej a Soproni Múzeum 2024. májusában megnyílt, „Sopron örök! — Scarbantia aeterna!” című új állandó régészeti kiállításában kaptak helyet. 2025. márciustól ismét a „Sírhalomtól a halomsírig 2.0” című, kibővített időszaki kiállításon Győrben láthatók 2025. szeptember 28-ig.

Melis Eszter – Mrenka Attila – Savanyú Bálint • Buzogány vagy jogar?

lítva feküdt. A karok pozíciója alapján a halott felső teste a hátára fordulhatott, a csigolyákból, bordákból azonban csak csontszilánkok maradtak meg. A lábak baloldalon felhúzva nyugodtak. Az eltemetett fektetése megfelel a Gáta–Wieselburg-kultúra hainburgi (Ausztria) temetőjében megfigyelt temetkezési szokásoknak, ahol az eltemetett férfiak többségét a bal oldalukra fektetve, DNy-ÉK-i tájolással temették el (EHRGARTNER 1959; KRENN-LEEB 2011). A három, összesen több mint fél kilogramm (604 g) tömegű nyakperecet a sírban megfigyelt helyzetük alapján a nyitott végükkel előre fordítva viselhette az elhunyt, a tömör karperecet és a kilencmenetes karterkerceset pedig a jobb alkarján. Mindezen megfigyelések alapján készült el a temetkezés lehetséges művészi rekonstrukciója (4. kép; grafika: Szabadvári Attila).

7. kép. Az S153 sír 10., 7. és 8. mellékletei: kerámiaedények (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Rák Rezső)

ŐSKORI BUZOGÁNYFEJEK KÖZÉP-EURÓPÁBAN ÉS A KÖZEL-KELETEN

A bal csukló belső oldalánál, az oldalán feküdt egy zöldesszürkés, helyenként kékes, foltos, kissé korrodált felszínű, rézzel (esetleg bronzsal)⁹ bevont, 5,35 cm magas, 7,2 cm átmérőjű, közel fél kg (469 g) tömegű kő buzogányfej (8–10. képek). Középuitt hengeresen van átfúrva, a nyéllyuk szélét mindkét oldalon körben poncolt vonalkák díszítik, oldalán sugárszerűen két-két bemélyített vonalból és három-három bordából álló vonalkötegek futnak le. Az egyik vonalköteg felett és a mellette lévő negyed egyik részében textilmaradványt őrzött meg a korrózió, az átfúrásban fanyél darabja maradt meg.

A fémmel bevont kőtárgy technikája eddigi ismereteink szerint egyedülálló az európai bronzkorban. Hasonló rézborítású kő buzogányfej a mai Izrael déli részéről, Shiqmim Kr. e. 4500–3500 közötti településéről származik; ez a példány helyi kőből és magas arzén-, illetve antimontartalmú rézből, viaszveszejtéses eljárással készült (SHALEV et al. 1992). A közel-keleti források szerint fából készültek fém-, gyakran nemesfém- vagy hasonlóan értékes vasborítással szentként tisztelt buzogányfejek a Kr. e. 2. évezredben (POPKA 2002, 8). A különleges tárgyakon megjelenő különböző anyagtípusok használatának másik példájaként a kő buzogányfejek nyelét olykor fémborítással látták el. Ilyeneket a közel-keleti és balkáni kalkolitikus időszakból ismerünk, valamint Nagy-Britanniából, ahol a Kr. e. 1950 körül (a nagycenki temető

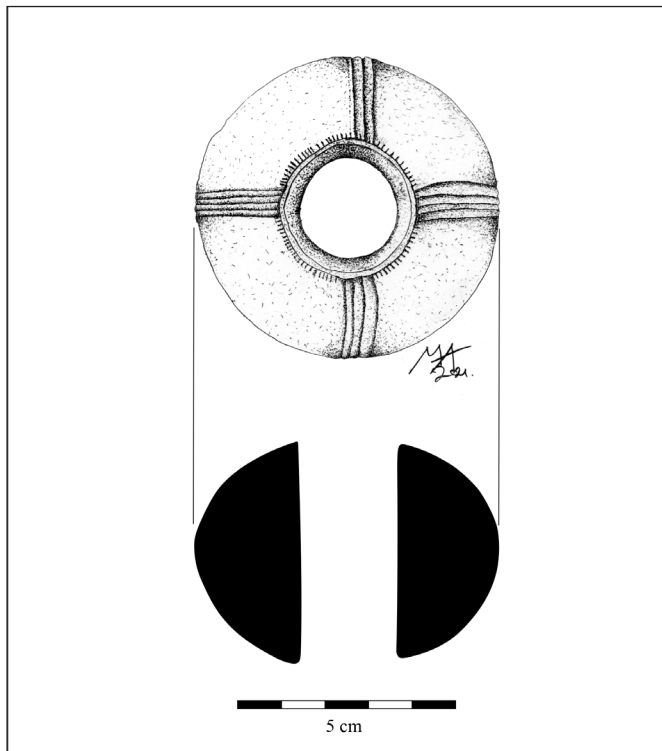

8. kép. Az S153 sír 4. melléklete: buzogányfej ásatási fotón (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Szalai Gábor)

9. kép. A nagycenki buzogányfej fotója (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Gera Ágnes)

⁹ Pontos anyagvizsgálati eredmények egyelőre nem állnak rendelkezésünkre.

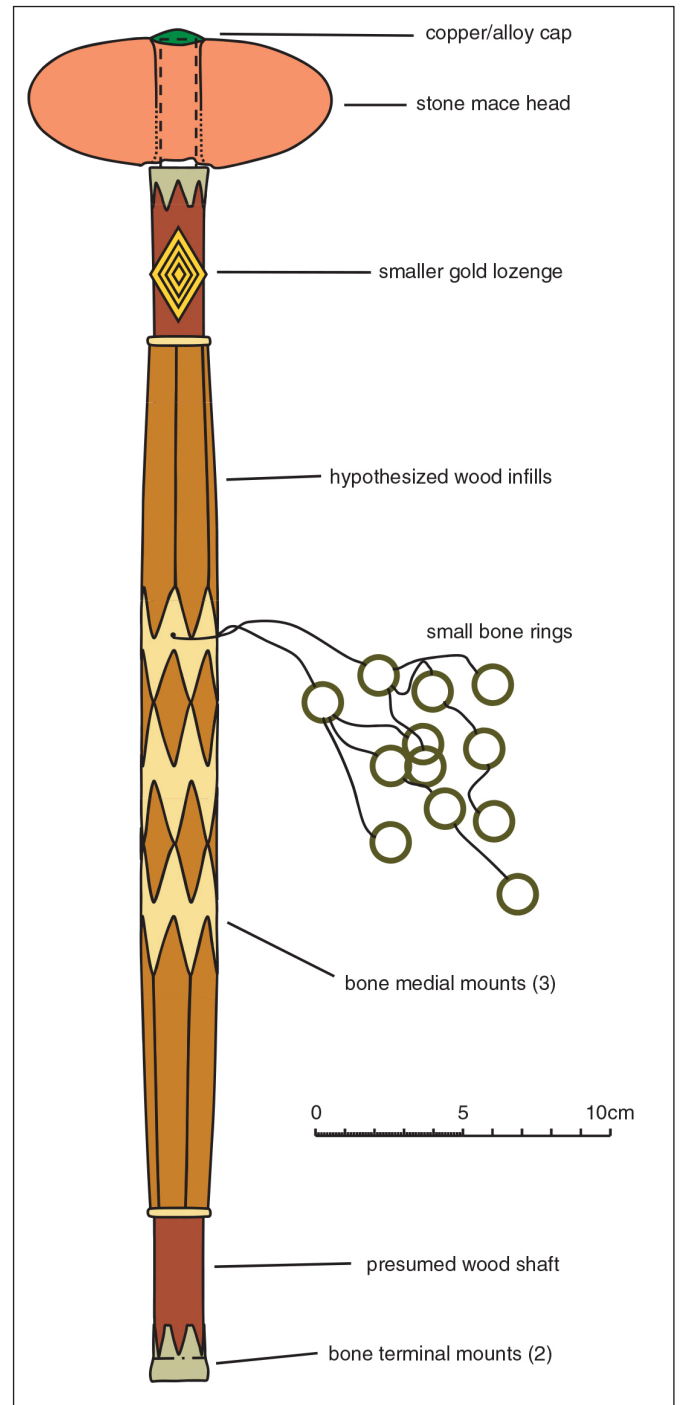

10. kép. A nagycenki buzogányfej rajza (Soproni Múzeum, Mrenka Attila és Balassa Krisztina)

korában) Stonehenge közelében egy nagyméretű halomba temetett Bush Barrow-i fejedelmi temetkezés különleges kőből készült ceremóniális buzogányának átfúrását réz/ötvözet „gomb”, nyelét pedig arany rombuszalakú dísz és csontberakások díszítették (11. kép; HANSEN 2002, 164; NEEDHAM, LAWSON & WOODWARD 2010, 9–24; KLAUNZER 2017, 87, Karte 3; KLIMSCHA 2018, 108, Fig. 7.5, 7.6).

A fém, főként réz buzogányfejek a Közel-Keleten a Kr. e. 6. évezredtől jelentek meg; a legkorábbi példány Can Hasan (Törökország) lelőhelyről származik és még kalapálással készült (KLAUNZER 2017, 87). Az Észak-Pontusz vidéken a Kr. e. 2. évezred első felében terjedtek el az első öntött bronz buzogányfejek (KLOCHKO 2001, 187). Közép-Európában csak a Kr. e. 1. évezredben, a kora vaskor időszakától ismerünk bronzból készült buzogányfejeket (KEMENCZEI 2005, Taf. 16, A, 84, 85, Taf. 26, C2; METZNER-NEBELSICK 2009).

A buzogányok a legősibb fegyverből, a bunkósbotból alakultak ki. A leggyakrabban többé-kevésbé gömbös, kőből csiszolt darabok az újkőkortól elterjedtek Európában és a Közel-Keleten egyaránt. A tárgytipus szerteágazó kutatása miatt a jelen cikkben csak egy-egy, a témánk szempontjából érdekesebb formai párhuzam vagy funkcionális lehetőség bemutatására szorítkozunk. A nagycenki temetkezéshez hasonló időszakból Nyugat-Magyarországról a mészbetétes kerámia kultúrája nagyszámú, edénymellékletekkel ellátott királyszentistváni temetkezéseiből előkerült márvány buzogányfejek a legismertebbek (BÓNA 1975, Taf. 218, 20, Taf. 222, 6), újabban pedig Nagymizdóról közöltek egy kő buzogányfejet középső bronzkori

11. kép. A Bush Barrow (Nagy-Britannia) temetkezés ceremóniális buzogányának rekonstrukciója (©Stuart Needham, NEEDHAM, LAWSON & WOODWARD 2010, Fig. 8)

keltezéssel (ILON 2024, 2.2. E1.3. kép 3). Közép-Magyarországon a Vatia-kultúra (Kr. e. 1900–1500/1450) erősített településeiről több mint 10 darab kettős csonkakúpos kő buzogányfej került elő (KOVÁCS 1984, 223, Taf. 64, 7; HORVÁTH 2004, 69–70; VÁCZI & STIBRÁNYI 2008, 210, Taf. 3. 5).

Kelet-Európában, Románia, Ukrajna és Moldova területén ennél is gyakoribbak a kő buzogányfejek a kora és középső bronzkor időszakában (KLOCHKO 2002; SCHUSTER et al. 2015). A legáltalánosabb gömbös példányok között speciális típust képviselnek a függőleges bordákkal vagy bemélyítésekkel ellátott változatok (KOŠKO 2002; SCHUSTER et al. 2015, 200–203; KOŠKO, KLOCHKO & MAKAROWICZ 2022). A bordázott kő buzogányfejek széles körben elterjedtek a Fekete-tenger és a Baltikum között, főként a Kr. e. 3. évezred második felében, valamint a Kr. e. 2. és 1. évezred fordulóján (KOŠKO 2002, 52–61, Fig. 12–16; KOŠKO, KLOCHKO & MAKAROWICZ 2022, 505–511). Innen a mai Lengyelország és Németország, azaz a fentebb említett, kora bronzkori Aunjetitz-kultúra területét is elérhették (KOŠKO 2002, 55–62; CZEBRESZUK 2013, 770).

A nagyecenki darab négy sugárirányú bordakötegehez hasonlóan kidolgozott gránit buzogányfej Laskiban (Lengyelország) került elő, egy késő bronzkori temető területén szórványként (KOŠKO 2002, 78, B20, Fig. 6, 5). A réz nyéllyukas balták hátán is megfigyelhető a nagyecenki buzogányfejhez hasonló bordák kialakítása a kelet-európai sztyeppe vidékén a Kr. e. 2500–1900 közötti időszakban (KOŠKO, KLOCHKO & MAKAROWICZ 2022, 511–516). A többszörös keresztirányú bordák, amelyek a Sárrétudvari-Örhalom Kr. e. 2900–2500 közé keltezhető temetkezésének csákányán is előfordulnak (DANI & HORVÁTH 2012, 26–32, 11. kép 6; DANI et al. 2016, Fig. 2a–b), a nyélhez való rögzítést imitálhatják. Eddigi ismereteink alapján a nagyecenki buzogányfej legjobb formai párhuzamainak eredete a kelet-európai sztyeppevidék késő rézkori–kora bronzkori leletanyagához köthető.

A NAGYECENKI BUZOGÁNYFEJ ÉRTELMEZÉSÉRŐL

Ahogy fentebb említettük, a buzogányfejek a legősibb közelharcban használt fegyvernek számítottak, ugyanakkor a Kr. e. 4. évezred második felétől a Közel-Keleten harci jelentőségüket elvesztették és a királyok, istenek hatalmi jelképévé váltak az írott és régészeti források szerint (POPKA 2002; TARACHA 2002). A fémbuzogányok nagy számban kerülnek elő áldozati felajánlásként depóleletekben, a kőből készült darabok pedig településeken gyakoriak ezen a területen (SCHUSTER et al. 2015, 201–203; KLIMSCHA 2018, 108).

A kelet-európai sztyeppevidéken ezzel szemben temetkezésekben és depóleletekben jellemzőek a kő buzogányfejek a kora bronzkor időszakában (Kr. e. 2500–1900) (KLOCHKO 2001, 104, 113–119, Fig. 33, 7–8; KOŠKO 2002, 22–26). A szarvasmarha-tartó gödörsíros (Jamnaja) kultúra közösségeinek tipikus fegyvere volt a buzogány, ezért funkcióját a pásztorkodással is összefüggésbe hozták (KLOCHKO 2001, 23; KOŠKO 2002, 63). Ugyanakkor az északi Pontus-vidéken a közel-keleti rítusok és hatalmi jelképek (köztük a buzogányfej) átvételével lehet számolni. A kora és középső bronzkori halomsírokból és kincsleletekben előkerült buzogányfejek kísérőtárgyai alapján, valamint az emberalakos kőoszlopok buzogány ábrázolásai szerint a buzogányok magasrangú személyekhez kapcsolódhattak (KOŠKO 2002, 62–64, Fig. 24; KALININ & SHISHLINA 2023). A kevésbé rétegzett, kisebb létszámú pásztorkodó társadalmakban azonban a buzogányfej birtoklása egyes kutatók szerint nem az egyén, hanem a közösség erejét jelképezhette (KOŠKO 2002, 64–65).

A magyarországi kora és középső bronzkor (Kr. e. 2600/2500–1500/1450) törzsi és/vagy főnöki társadalmaiban a sírleletek tanúsága szerint általában a réz- vagy bronzbalták és -török, valamint az aranyékszerek számíthattak a szerzett társadalmi státuszt jelző tárgyaknak (EARLE & KRISTIANSEN 2010; KIENLIN 2015; DANI et al. 2016, 219–220; KISS 2020). A királyszentistváni, gazdag edénymellékletekkel ellátott sírokból előkerült márvány buzogányfejek ebből a szempontból kivételesnek számítanak (BÓNA 1975, Taf. 218, 20, Taf. 222, 6).

A közép-európai kora bronzkor (Kr. e. 2200–1600) időszakában a bronzbalták és -alabárdok a kimagasló státuszt jelző fegyverekként értelmezhetők, elsősorban a közép-németországi temetkezések alapján rekonstruált társadalmi piramis szerint (KNOLL & MELLER 2016, Abb. 13; MELLER 2019, Fig. 12, Fig. 22). Az egyes sírokból felhalmozott nagyszámú bronzfegyver az eltemetett kiemelkedő rangját jelképezhette. Néhány kivételes esetben különleges anyagokból, például nemesfémből készült fegyverek maradtak fenn a

Melis Eszter – Mrenka Attila – Savanyú Bálint • Buzogány vagy jogar?

kora bronzkorból, amelyek az előzőeknél is magasabb társadalmi helyzetet jelezhettek (HANSEN 2002; MELLER 2019, 46–53, Fig. 7–9). Ez a fajta reprezentációs igény állhat az összetett készítésechnikájú nagycenki fémköpenyes kő buzogányfej elkészítésének hátterében is.

A közép-európai kora bronzkori elit sírjaiban a fémtárgyak mellett megfigyelhető a megelőző korszak, a zsinórdíszes kerámia kultúrája temetkezéseinek hagyományából átörökölt kő harci balták eltemetése, amelyek a bronzbalták elterjedésével gyakorlati funkciójukat valószínűleg elvesztették, ezért egyes kutatók szerint ezek a kőtárgyak a hatalom folytonosságát jelképezhették (MELLER 2019, 45–46, Fig. 4, Fig. 5). Hasonló nyéllyukas kőbaltát a Gáta–Wieselburg-kultúra prellenkircheni (Ausztria), törrel és borostyánékszerekkel ellátott sírjából ismerünk (SAUER 2009, 13–14). A vizsgált nagycenki tárgy magját alkotó kő buzogányfej hasonló ősi relikvia lehetett a Fertő-tó vidékén élő egykori közösség számára.

Bár a nagycenki temetőt használó kora–középső bronzkori közösség még bizonyosan nem alkotott államot, amelynek szervezetségi szintjén a jogar kifejezés használata helyénvaló lenne, ugyanakkor a „jogar” elnevezéssel a pontos párhuzam nélküli buzogányfej státuszjelző szerepét, valamint a tárgy egyediségét és reprezentatív jellegét hangsúlyozhatjuk (KLAUNZER 2017, 87). A nagycenki „jogar” értelmezésnek lehetőségeit további társadalomrégészeti kutatások mellett a tárgy nyersanyagának és készítésechnikájának vizsgálatát célzó archeometriai elemzésekkel, valamint a teljes temetőre kiterjedő biorégészeti vizsgálatokkal kívánjuk a későbbiekben bővíteni.

A tanulmány elkészülését az MTA–BTK Lendület Bázis projekt (LP 2023-8, 2023–2028, vezető kutató: Kiss Viktória) támogatta.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bartelheim, M. (1998). *Studien zur böhmischen Aunjetitzer Kultur: Chronologische und chorologische Untersuchungen*, Bd. 46. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn.

Bóna, I. (1975). *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*. Archaeologia Hungarica 49, Budapest.

Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian Analysis of Radiocarbon Dates. *Radiocarbon* 51, 337–360. <https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>

Cavazzuti, C., Hajdu, T., Lugli, F., Sperduti, A., Vicze, M., Horváth, A., Major, I., Molnár, M., Palcsu, L. & Kiss, V. (2021). Human mobility in a Bronze Age Vátya ‘urnfield’ and the life history of a high-status woman. *PLoS ONE*, 16: e0254360. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0254360>

Czebreszuk, J. (2013). The Bronze Age in the Polish Lands. In Fokkens, H. & Harding, A. (eds.), *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford, 768–811.

Dani, J. & Horváth, T. (2012). *Őskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió*. Budapest.

Dani, J., P. Fischl, K., Kiss, V., Kulcsár, G. & Szeverényi, V. (2016). Visible and Invisible Inequality: Changing Patterns of Wealth Consumption in Early and Middle Bronze Age Hungary. In Meller, H., Hahn, H. P., Jung, R. & Risch, R. (Hrsg.), *Arm und Reich – Zur Ressourcenverteilung in prähistorischen Gesellschaften*. 8. Mitteldeutscher Archäologentag vom 22. bis 24. Oktober 2015 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 14/I, Halle, 33–48.

- Draganits, E., Weißl, M., Zámolyi, A. & Doneus, M. (2022). Lake Neusiedl Area: A Particular Lakescape at the Boundary Between Alps and Pannonian Basin. In Embleton-Hamann, C. (ed.), *Landscapes and Landforms of Austria. World Geomorphological Landscapes*. Springer, Cham, 207–222. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92815-5_13
- Earle, T. & Kristiansen, K. (2010). *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe and Scandinavia Compared*. Cambridge.
- Ehrgartner, W. (1959). Die Schädel aus den frühbronzezeitlichen Gräbern von Hainburg, Niederösterreich. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 88–89, 8–91.
- Franz, N., Schwarzäugl, J. & Tögel, A. (2017). *Steinsichel und Bronzedolch. Urgeschichte in Weiden am See*, Bd. 1. Archäologie aktuell, Horn.
- Gömöri, J., Melis, E. & Kiss, V. (2018). A cemetery of the Gáta–Wieselburg culture at Nagycenk (Western Hungary). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69, 5–82. <https://doi.org/10.1556/072.2018.69.1.1>
- Hansen, S. (2002). „Übersetzungen“ in Gräbern und Horten der Frühbronzezeit. In Müller, J. (Hrsg.), *Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit: Muster sozialen Wandels? Tagung Bamberg 14–16. Juni 2001*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 90, Bonn, 151–173.
- Hicke, W. (1987). *Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 75, Eisenstadt, 5–229.
- Horváth, T. (2004). *A vatyai kultúra településeinek kőanyaga – Komplex régészeti és petrográfiai feldolgozás*. PhD disszertáció, ELTE BTK, Budapest.
- Ilon, G. (2024). *Asszonyok – Férfiak – Kapcsolatok. Régészeti tanulmányok a késő bronzkori (Kr. e. 1650/1600 – Kr. e. 800/750) Nyugat-Dunántúl történelméhez I–II*. Opitz Archaeologica 28/1–2, Budapest.
- Jerem, E., Facsar, G., Kordos, L., Krolopp, E. & Vörös, I. (1984). A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata I (The archaeological and environmental investigation of the Iron Age settlement discovered at Sopron-Krautacker I). *Archaeologiai Értesítő* 111, 141–169.
- Jerem, E., Facsar, G., Kordos, L., Krolopp, E. & Vörös, I. (1985). A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata II (The archaeological and environmental investigation of the Iron Age settlement discovered at Sopron-Krautacker II). *Archaeologiai Értesítő* 112, 3–24.
- Junghans, S., Sangmeister, E. & Schröder, M. (1968). *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Die Materialgruppen beim Stand von 12000 Analysen*. Studien zu den Anfängen der Metallurgie 2/1–3. Berlin.
- Kalinin, P.I. & Shishlina, N.I. (2023). Origin of the Serpentine Items from the Borodino Treasure. In Ankusheva, N., Chechushkov, I.V., Epimakhov, A., Ankushev, M. & Ankusheva, P. (eds), *Geoarchaeology and Archaeological Mineralogy. GAM 2022*. Springer Proceedings in Earth and Environmental Sciences. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-46424-9_15
- Kemenczei, T. (2005). *Funde ostkarpatenländischen Typs im Karpatenbecken*. Prähistorische Bronzefunde Bd. XX/10, Stuttgart.

Kienlin, T. (2015). *Bronze Age Tell Communities in Context. An exploration into culture, society, and the study of European prehistory 1: Critique Europe and the Mediterranean*. Oxford.

Király, Á. (2016). A terminológia halálától a halál terminológiájáig. Megjegyzések a temetkezés fogalmához és a temetkezési ciklus állomásainak nevezéktanához (From the death of terminology to the terminology of death. Notes on the concept of burial and the nomenclature of the funerary cycle). *Tisicum* 25, 297–302.

Kiss, V. (2020). The Bronze Age burial from Balatonakali revisited. In Maran, J., Băjenaru, R., Ailincăi, S.-C., Popescu, A.-D. & Hansen, S. (eds.), *Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze Age and Early Iron Age. Conference to the Memory of Alexandru Vulpe. 10th-13th November 2017, Tulcea*, Bd. 350. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Tulcea, 553–568.

Klaunzer, M. (2017). *Frühe Prestigeobjekte aus Metall in Anatolien — Selbstdarstellung, Kommunikation und Metallkonsum im späten 4. und 3. Jahrtausend v. Chr.* Raw Materials, Innovation, Technology of Ancient Cultures 3, Bochum. <https://doi.org/10.46586/DBM.235>

Klimscha, F. (2018). The Emergence of Specialized Combat Weapons in the Levantine Bronze Age. In Horn, C. & Kristiansen, K. (eds.), *Warfare in Bronze Age Society*. Cambridge, 101–118. <https://doi.org/10.1017/9781316884522.008>

Klochko, I. V. (2001). *Weaponry of Societies of the Northern Pontic Culture Circle: 5000–700 BC*. Baltic Pontic Studies 10, Poznań.

Klochko, I. V. (2002). Maces of the Neolithic-Bronze Age of the Northern Pontic region. *Baltic Pontic Studies* 11, 22–30.

Knoll, F. & Meller, H. (2016). Die Ösenkopfnadel—ein ‘klassen’-verbindendes Trachtelement der Aunjetitzer Kultur. Ein Beitrag zu Kontext, Interpretation und Typochronologie der mitteldeutschen Exemplare. In Meller, H., Hahn, H. P., Jung, R. & Risch, R. (Hrsg.), *Arm und Reich—Zur Ressourcenverteilung in prähistorischen Gesellschaften. 8. Mitteldeutscher Archäologentag vom 22. bis 24. Oktober 2015 in Halle (Saale)*. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 14, Halle (Saale), 283–370.

Krenn-Leeb, A. (2011). Zwischen Buckliger Welt und Kleinen Karpaten — Die Lebenswelt der Wieselburg-Kultur. *Archäologie Österreichs* 22, 11–26.

Koško, A. (2002). Fluted Maces in Cultural Systems of the Borderland of Eastern and Western Europe: 2350–800 BC. Taxonomy, Genesis, Function. *Baltic-Pontic Studies* 11, 31–81.

Koško, A., Klochko, I. V. & Makarowicz, P. (2022). The Crimea-Jutland route and fluted mace distribution (2500–800 BC). 21st-century attempts to update the conception and suggestions for future research. In Dębiec, M., Górski, J., Müller, J., Nowak, M., Pelisiak, A., Saile, T. & Włodarczak, P. (eds), *From Farmers to Heroes? Archaeological Studies in Honor of Sławomir Kadrow*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 376, Bonn, 505–521.

Kovács, T. (1984). Vatia-Kultur In Tasić, N. (Hrsg.), *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd, 217–233.

Melis Eszter – Mrenka Attila – Savanyú Bálint • Buzogány vagy jogar?

Kümmel, C. (2009). *Ur- und frühgeschichtlicher Grabraub. Archäologische Interpretation und kulturen-anthropologische Erklärung*. Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 9, Münster–New York–München.

Leeb, A. (1987). Überblick über Chronologie, Typologie und Chronologie der Wieselburgerkultur. 100 Jahre Forschungsstand. In Hicke, W., *Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland* 75, 231–283.

Lernerz-de Wilde, M. (1995). Prämonetäre Zahlungsmittel in der Kupfer- und Bronzezeit Mitteleuropas. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 20, 229–327.

Major I., Futó I., Dani J., Cserpák-Laczi O., Gasparik M., Jull, A. J. T. & Molnár M. (2019). Assessment and Development of Bone Preparation for Radiocarbon Dating at HEKAL. *Radiocarbon* 61, 1551–1561. <https://doi.org/10.1017/rdc.2019.60>

Melis, E. (2017). Analysis of secondary mortuary practices in the Early Bronze Age inhumation burials from North-Western Hungary. *Musaica Archaeologica* 2017:1, 7–22.

Melis, E. (2020a). Temetkezési szokások a Gáta–Wieselburg-kultúra hegyeshalmi temetőjében (Burial customs in the cemetery of Hegyeshalom from the Gáta–Wieselburg Culture). In: Nemes, G., Czigány, D. & N. Matus, Zs. (eds), *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére (Tomka 80: Studies in honour of Péter Tomka)*. Győr, 355–378.

Melis, E. (2020b). Indicators for Social Structure in the Gáta–Wieselburg Cemetery of Hegyeshalom, Hungary. *Slovenská Archeológia* 68, Supplementum 1, 385–398. <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.suppl.1.32>

Melis, E. (2024). Northwest Transdanubia from the end of the Early Bronze Age until the Koszider Period: Reworked and extended PhD thesis abstract. *Dissertationes Archaeologicae*, 3:11, 667–700. <https://doi.org/10.17204/dissarch.2023.667>

Melis, E., Kiss, V., Kulcsár, G., Serlegi, G. & Vágvolgyi, B. (2022). Bronze Age microregional settlement investigations in the locality of Nagycenk (Northwest Hungary). *Antaeus* 38, 33–80. https://doi.org/10.62149/Antaeus.38.2022_02

Melis, E., Kiss, V., Kulcsár, G., Serlegi, G. & Vágvolgyi, B. (2023). Előzetes jelentés a Nagycenk környékén végzett bronzkori mikroregionális kutatásokról (Preliminary report on the Bronze Age microregional study of the Nagycenk Region). In: Szilas, G. & Tóth Farkas, M. (szerk.), *ΜΩΜΟΣ II. Környezet és ember. Őskoros Kutatók XI. Összejövétele konferenciakötete. 2019. április 10–12. BTM Aquincumi Múzeum (ΜΩΜΟΣ XI. Meeting of Researchers of Prehistory. Environment and Humans)*. Ősrégészeti Tanulmányok (Prehistoric Studies) 3, Budapest, 77–86. <https://doi.org/10.21862/momosz11.06>

Melis, E., Savanyú, B., Hajdu, T., Gémes, A., Gyenesei, K., & Mrenka, A. (2024). A Gáta–Wieselburg-kultúra temetője és kiemelkedő síregyüttese Nagycenk-Farkasverem lelőhelyről (The cemetery of the Gáta–Wieselburg Culture and its remarkable graves from the site of Nagycenk-Farkasverem [Western Hungary]). *Archaeológiai Értesítő* 149:1, 105–134. <https://doi.org/10.1556/0208.2024.00071>

Meller, H. (2019). Princes, Armies, Sanctuaries — The emergence of complex authority in the Central German Únětice culture. *Acta Archaeologica* 90, 39–79. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0390.2019.12206.x>

Melis Eszter – Mrenka Attila – Savanyú Bálint • Buzogány vagy jogar?

Metzner-Nebelsick, C. (2009). Ein urnenfelderzeitliches Keulenkopfzepter aus Apetlon im Burgenland, Österreich. *Analele Banatului Arheologie-Istorie* 17, 203–217.

Miske, K. (1917). Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. *Archiv für Anthropologie* 15, 253–269.

Molnár, M., Janovics, R., Major, I., Orsovski, J., Gönczi, R., Veres, M., Leonard, A.G., Castle, S.M., Lange, T.E., Wacker, L., Hajdas, I. & Jull, A. J. T. (2013). Status report of the new AMS C-14 preparation lab of the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies, Debrecen. Hungary. *Radiocarbon* 55, 665–676. <https://doi.org/10.1017/S0033822200057829>

Mrenka A. (2023). Előzetes jelentés a röjtökmuzsaji nyakperec depóról (Preliminary report about the neck-ring depot from Röjtökmuzsaj [Hungary]). *Archaeológiai Értesítő* 148:1, 157–183. <https://doi.org/10.1556/0208.2023.00046>

Nagy, M. (2013). Der südlichste Fundort der Gáta–Wieselburg-Kultur in Zseny- Kavicsbánya/Schottergrube, Komitat Vas, Westungarn. *Savaria* 36, 75–173.

Needham, S., Lawson, A. J. & Woodward, A. (2010). “A Noble Group of Barrows”: Bush Barrow and the Normanton Down Early Bronze Age Cemetery Two Centuries On. *The Antiquaries Journal* 90, 1–39. <https://doi.org/10.1017/S0003581510000077>.

Popka, M. (2002). Mace-heads and similar objects in the ancient Near East according to written sources. *Baltic-Pontic Studies* 11, 7–11.

Reimer, P. J., Austin, W. E. N., Bard, E., Bayliss, A., Blackwell, P. G., Bronk Ramsey, C., Butzin, M., Cheng, H., Edwards, R. L., Friedrich, M., Grootes, P. M., Guilderson, T. P., Hajdas, I., Heaton, T. J., Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kromer, B., Manning, S. W., Muscheler, R., Palmer, J. G., Pearson, C., van der Plicht, J., Reimer, R. W., Richards, D. A., Scott, E. M., Southon, J. R., Turney, C. S. M., Wacker, L., Adolphi, F., Büntgen, U., Capano, M., Fahrni, S. M., Fogtmann-Schulz, A., Friedrich, R., Köhler, P., Kudsk, S., Miyake, F., Olsen, J., Reinig, F., Sakamoto, M., Sookdeo, A. & Talamo, S. (2020). The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62, 725–757. <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>

Rittershofer, K.-F. (1987). Grabraub in der Bronzezeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 68, 5–23.

Sauer, F. (2009). *Die archäologische Grabungen auf der Trasse A6. Fundstelle Prellenkirchen*. Bad Vöslau.

Savanyú, B. (2019). Nagycenk, Farkasverem lelőhely. In Nagy, A. (szerk.), *M85 Csorna II. – Sopron kelet, I. szakasz. Túl a félúton*. Győr, 74–79.

Schuster, C., Mecu, L., Mirea, P., Tuțulescu, I. & Gavrila, E. (2015). The Bronze Age mace-heads from Southern Romania — tools, weapons and/or social distinction signs? *Buridava* 12:1, *Symposia Thracologica* 10 (volum dedicat Profesorului Petre I. Roman la cea de-a 80-a aniversare), Râmnicu Vâlcea, 186–234.

Shalev, S., Goren, Y., Levy, T. E. & Northover, J. P. (1992). A Chalcolithic Mace Head from the Negev, Israel: Technological Aspects and Cultural Implications. *Archaeometry* 34, 63–71.

Melis Eszter – Mrenka Attila – Savanyú Bálint • Buzogány vagy jogar?

Taracha, P. (2002). The Mace in the ancient Near East and Egypt according to archaeological sources. *Baltic-Pontic Studies* 11, 12–21.

Ujvári, F. (2022). Sírhalomtól a halomsírig – Válogatás a Kisalföld bronz- és vaskori temetkezéseiből, avagy a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum legutóbbi időszakos régészeti kiállítása. *Magyar Régészet* 11:4, 70–73.

Váczai, G. & Stibrányi, M. (2008). Neue Erdburgen der Vátya-kultur im Komitat Fejér. *Alba Regia* 37, 205–212.

Weiss-Krejci, E. (2011). The formation of mortuary deposits: implications for understanding mortuary behavior of past populations. In Agarwal, S. C. & Glencross, B. (eds.), *Social Bioarchaeology. Blackwell Studies in Global Archaeology*. Chichester, 68–106. <https://doi.org/10.1002/9781444390537.ch4>